

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3374>

Number: 45 , p. 313-325, Spring III 2016

Yayın Süreci

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayınlanma Tarihi / The Published Date

24.02.2016

15.04.2016

MESCİDLERİN AYRILMAZ BİR UNSURU OLARAK EĞİTİM EDUCATION AS AN INTEGRAL ELEMENT OF THE MOSQUE

Yusuf Bahri GÜNDOĞDU

Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Bilimleri Bölümü

Öz

Bu çalışmanın amacı, nasslar çerçevesinde mescid-ilim birlikteliğinin ortaya konmasıdır. Bu çerçevede Hz. Peygamberin söz ve uygulamaları değerlendirmeye alınmış, Tevbe suresinin 18. ayeti konu bağlamında tefsirlere göre incelenmiştir. Teorinin pratiğe dönüştüğü ilk uygulama alanı olarak da Mescid-i Nebevî ve Suffe örneğine bakılmıştır. İslâm'ın en belirgin sembolü olan mescidlerin özellikle İslâm'ın ilk dönemlerinde pek çok fonksiyon icrâ ettikleri bilinen bir gerçektir. İlk ve aslı fonksiyonu ibadet olan mescidlerin bunun yanında siyasi, askerî, ilmi, idarî pek çok tâlî ve geçici fonksiyonu da icrâ ettikleri tarihen sabittir. İhtiyaca bağlı olarak gelişen bu fonksiyonlar, buna duyulan ihtiyaç ortadan kalkınca tabii olarak nihayete ermişlerdir. Ancak Kur'an-ı Kerim'den ve Hz. Peygamber'in uygulamalarından anlaşılmaktadır ki mescidlerin birer ilim merkezi olma vasfı onun ayrılmaz bir parçasıdır. Geçmişte çok iyi anlaşılan ve uygulanan ilim ve ibadet birlikteliği günümüzde mescidlerin iyiden iyiye yitirdiği bir vasıftır. Mescidlerin yalnızca namaz kılınan bir mekâna indirgenmesi, sahip olunan fiziki imkânların ve yetişmiş insan kaynaklarının hebâ edilmesi ve mescidlerin yüklendiği misyondan günden güne uzaklaşılması anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mescid, Câmi, Eğitim, Suffe, Mescid-i Nebevî

Abstract

The purpose of this study is to demonstrate the mosque-education unity in the context of the Koran and the Sunnah. In this context, Hz. Prophet's words and practices are evaluated and verse 18 of Suraat-Taubah is examined according to the interpretation. As the first application of the theory turned into practice in viewed at the Prophet's Mosque and Suffa example. It is a known fact that the mosques, one of the most distinctive symbols of Islam, have used for many different purposes. There are historical evidences showing that they have been used for political, military, educational, administrative and many other temporary purposes besides their main purpose which is, of course, worshiping. These varying functions emerged with the need, and ended naturally when these needs vanish. But the Quran and acts of the Holy Prophet emphasize that being education centers is an inevitable part of the mosques. The unity of worshiping and education was well understood and applied in the past unlike today. The downgrading of mosques to just temples causes waste of facilities and trained human resources. And all these move the mosques away from their missions day by day.

Keywords: Masjid, mosque, education, Suffa, Mosque of ProphetMohamed

I. Giriş

Şüphesiz İslam toplumunda mescidin çok özel bir yeri vardır. Mescidlerin İslâm'ın en

belirgin sembollerinden birisi olduğu söylenebilir. Nasıl ki Müslüman fertlerin ayırt edici vasfı namaz ise (Müslim, H. No:82) Müslüman top-

lumların şîârı da mescidlerdir. İslam'a göre mescidler Allah içindir (Cin, 72/18) ve Allah'ın evidir (Bakara, 2/125; Hac, 22/26; Kureys, 106/3). İslâm'ın mescid inşâsını teşvik ettiği doğrudur (Tirmizî, H. No:318). Ancak ister satın alma, ister kiralama; ister hibe, ister teberru' olsun (Câdu'l-Hakk, h. 1416, s.8) bir kez mescid inşâ edildikten sonra, o artık yapanın/yaptıranın değil (el-Fârûkî & el-Fârûkî, 1999, ss.171-172) Allah'ın evidir.

Yüce Allah mescid kelimesini kendi ismine izâfe ederek onu ta'zîm etmiştir ki (Bakara, 2/114; Tevbe, 9/17-18) bu mescidin İslam'daki yüksek yerini ve önemini takdir etmek için kâfi derecede bir delil kabul edilebilir (el-Atîbî). Bununla birlikte Allah Teâlâ kudsiyetine binâen mescid inşâ edecek olanlarda belli şartlar aramıştır (Tevbe, 9/17-18). Kur'an-ı Kerim'e göre, mescidlerin temelinde takva (Tevbe, 9/108), misyonunda Allah'ı anma (Bakara, 2/114) esas aranmalıdır.

İslâm'ın klasik döneminde mescid hayatın merkezinde yer almış ve şehirler onun etrafında kurulmuştur (Hasan, 1991, ss.234-236; Câdu'l-Hakk, s.15; Önkâl & Bozkurt, 1993). Müslümanlar ilk defa ayak bastıkları yerde ikamet edecekleri ev ve meskenden önce, nerede namaz kılacaklarını düşünmüşlerdir. Böylece câmi bir köyün, kasabanın ve şehrin odak noktasını ve merkezini teşkil etmiştir (Atay, 1979). Müslümanların böyle bir hareket tarzı belirlemesinin kökenini Hz. Peygamber'in uygulamasında aramak gerekir. Zira Hz. Peygamber hicret yolculuğu esnasında Kuba'ya ve Medine-i Münevvere'ye ulaştığında giriştiği ilk iş, mescid inşâsı olmuştur (Vânî, h. 1414, s.12). Hz. Peygamber'in öncelikle kendisine bir ev yaptırmak yerine, yedi ay gibi uzunca bir süre misafir olarak kalmayı göze alarak bir mescidin inşâ edilmesini istemesi, O'nun mescide bakışını ya da mescidin İslam hayatındaki "merkezî" (el-Fârûkî & el-Fârûkî, s.171) konumunu tespitinde önemli bir veridir.

İslâm kaynakları mescidi Allah'ın en sevdiği mekân olarak göstermektedir (Müslim, H. No:671). Zira İslam inancına göre hayatın maksadı Allah'ı Rabb olarak bilip O'na kulluk etmektir (Zâriyât, 51/56; Nahl, 16/36). İslam'da "dinin direği" (Ahmed b. Hanbel, H. No: 21511) olarak nitelendirilen namaz, kulluğun en güçlü yansımalarını içinde barındıran bir ibadettir. Yine kulluğun en güzel tezahürlerinden biri

olan secde, İslam'da kulun Allah'a en yakın olduğu an olarak kabul edilmektedir (Müslim, H. No:482).

İslam'da ibadetler için belirlenmiş "zorunlu" bir mekân bulunmamaktadır. Hz. Peygamber yeryüzünün kendisi için "temiz ve mescid" kılındığını ifade etmektedir (Buhârî, H. No: 427). Zeccâc (akt. İbn Manzûr) ve Zerkeşî de (1996, s.27) buradan hareketle Allah'a ibadet edilen her yerin mescid olduğu anlayışını benimsemişlerdir. Zerkeşî (s.27) "Yeryüzünün mescid kılınması" hadisini delil göstererek, bunun İslâm ümmetinin ayırt edici vasıflarından biri olduğunu belirtmektedir.

II. Mescid ve Câmi Kavramları

Müslümanların ibadet etmek, özellikle de cemaat halinde namaz kılmak maksadıyla tesis etmiş oldukları mekânlara mescid ya da câmi adı verilmektedir. Mescid kavramı, Arapça'da (سَجْدَة/secede) fiilinden türemiş ism-i mekân kalıbında bir isimdir. Sücûd (secde etmek) aynı kökten mastar olup "alın yere koymak" (İbn Manzûr) demektir. Buna göre mescid, "secde edilen yer", "secde yeri" gibi anlamlar taşır. El-İsfehânî ise (1986, s.328) sücûd kelimesine "tezellül" anlamı yüklemiş ve Allah'a karşı "boyun eğmek" ve "O'na kulluk etmek" anlamlarına geldiğini söylemiştir.

Câmi kavramı mescidden ayrı bir kavram değil, onunla ilişkili bir kavramdır. Câmi, mescidin bir sıfatı konumundadır. Câmi, köken itibarıyla (جَمَعَ/cemea) fiilinden türemiş "toplayan, bir araya getiren" anlamında bir ism-i fâildir. Buna göre, mescidin bir sıfatı olarak câminin (el-mescidü'l-câmi) "toplayan, bir araya getiren mescid" anlamına geldiği söylenebilir. İslâm'ın inkişaf ve intişarı, şehirlerin hızlı bir şekilde büyümesine neden olmuş, bunun tabii bir sonucu olarak da belli bir merkezde pek çok mescidin inşâsını gerekli kılmıştır. Hal böyle olunca, Cuma ve bayram namazlarının kılındığı mescidleri diğerlerinden ayırtmak maksadıyla "câmi" sıfatı kullanılmaya başlanmıştır. Bunun ilk örneklerinden biri olarak Kindî'nin eseri gösterilebilir. Kindî *el-Vülât ve'l-kudât* (1908, s.60) isimli eserinde Abdullah b. Abdilmelik b. Mervân dönemini ele alırken "el-mescidü'l-câmi" tabirine yer vermiştir. Daha sonraki bir örnek olarak *Taberî tefsiri* gösterilebilir. Burada da Basra mescidinin "el-mescidü'l-câmi" olarak

nitelendirildiği görülmektedir (2001, XXIV, s.531).

Cuma ve bayram namazları dışında câmiyi mescidden ayıran bir diğer husus ise "i'tikâf" olmuştur. İmam Şâfi *Kitabü'l-Umm'* da (2001, s.265) i'tikâfın mescidlerde değil câmilerde olabileceğini belirtmektedir.

Aslında mescid-câmi ayrımının henüz Hz. Peygamber hayatta iken ortaya çıktığı görülmektedir. Zira Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî ile birlikte 9 mescid daha bulunmakta ve cuma dışındaki namazlar mahalle mescidlerinde kılınılmaktaydı (Dârekutnî, H. No:1644). Mescid-câmi ayrımını Hz. Ömer'in mektuplarında da görmek mümkündür. Halife Hz. Ömer, valilerine yazdığı mektuplarda yeni kurulan yerleşim merkezlerinde bir merkez câminin bulunmasını ve kabileler için ayrı mescidler inşâ edilmesini istemiştir (Çelebi, 1998, s.73; Kazıcı, 2015, s.341). Ayrıca vakit namazlarının kabile veya mahalle mescidlerinde kılınabileceğini belirtmiş, cuma günü ise herkesin "câmi mescid"de toplanmasını emretmiştir (Mahmûd, 1976, s.45; Önkal & Bozkurt).

III. Mescid-i Nebevî ve Suffe Okulu

Mescid-i Nebevî, İslam Tarihinde büyük ve önemli bir yer işgal eder. Hz. Peygamber, toplumun inşâsına mescidin inşâsıyla başlamıştır (es-Sedlân). İslam Devleti buradan yönetilmiş, ashab görüş ve düşüncelerini buradan neşretmiş, tarihin mecrasını değiştirecek olaylar buradan sevk edilmiştir. Mescid-i Nebevî, Medine-i Münevver'e'nin çekirdeği ve kalbi olmuştur. Şehrin planlanmasında, şekillenmesinde ve gelişmesinde en büyük âmil odur. Öyle ki Mescid-i Nebevî, Medine'nin hatırdaki kalan en önemli unsuru ve sembolü olmuştur (el-Haddâd, 1999, s.1; Receb, 1979, ss.193-194).

İslam'ın her yönüyle merkezi olacak mescidin inşâsı, Hz. Peygamber'in Medine'ye vardığında giriştiği ilk işti. Serbest bıraktığı devesinin çöktüğü yerde "Menzil inşâallah burasıdır." diyerek Hz. Peygamber hem misafir olarak kalacağı mekânı belirlemiş hem de mescidin inşâ edileceği yere işaret etmiştir (Buharî, H. no:3694).

Aslında mescidin inşâ edildiği alan, henüz hicretten önce Es'ad b. Zürâre'nin inşâ ettiği ve beş vakit namazla birlikte cuma namazlarını

da kıldığı/kıldırıldığı alandır (ez-Zehebî, I, s.300). Birinci Akabe Biatı'nı takiben Medine'ye görevli olarak gidişinden sonra Mus'ab b. Umeyr de bu mescidde namaz kıldırılmış (Abdül-ganiyy, 1996, s.39), onun bulunmadığı zamanlarda ise bu görevi Es'ad b. Zürâre ifâ etmiştir (Ünal, 1995).

Hz. Peygamber, Es'ad b. Zürâre'nin koruması altında olan Sehl ve Süheyl isimli iki yetimin hibe etme isteğini kabul etmeyerek bir hurma kurutma alanı (mirbed) olan bu araziye satın almış (Buharî, H. no:3694), arsanın bedeli olan 10 dinarı ise Hz. Ebu Bekir ödemiştir (el-Belâzürî, 1988, s.12-13; el-Âmirî, 2009, s.135).

Mescid-i Nebevî Medine'nin ortasında hicri birinci yılda Rebî'u'l-evvel ayında inşâ edilmiştir. Mescid'in uzunluğu 35 m. (70 zira), genişliği 30 m. (60 zira) ve alanı 1050 m²'dir (4200 zira)(Abdül-ganiyy, s.41).^{*} Mescid'in temeli taştan ve duvarları kerpiçtendi; direkler hurma gövdelerinden ve tavanı hurma dallarından. Bizzat Hz. Peygamber'in de taş ve tuğla taşıyarak çalıştığı Mescid'in üç kapısı bulunmaktaydı (İbn Sa'd,1985, I, s.239; el-Âmirî, s.136). Bir kapı mescidin sonunda açılmıştır ki bu kapı kiblenin değişmesinden sonra kapanmıştır. Diğer iki kapı ise doğu ve batı yönüne konulmuştur. Kible Kâbe'ye tahvil olunca Hz. Peygamber Mescid'in sonundaki kapıyı kapatarak karşı yöne (kuzeye) yeni bir kapı açtırmıştır. Bu üç kapının tavanını namazgâh tarafından hurma dallarıyla kapatmış, Mescid'in kalan kısmını ise avlu olarak bırakmıştır (Abdül-ganiyy, s. 41; Neccâr, ss.57-59). Ayrıca yağmur yağdığında çamur olmaması için zemine kum serilmiştir (Komisyon, 1992, s.282). İlk zamanlar geceleri aydınlatmak için hurma dal ve yaprakları yakılmış, sonraları ise zeytinyağı kandilleri kullanılmıştır (Vatandaş, 2012, II, ss.37-38).

Burada işaret etmekte fayda vardır ki inşâ edilen mescid oldukça mütevazı tutulmuştur. Bunun sebeplerinden birisi olarak şüphesiz Müslümanların içerisinde bulunduğu ekonomik durum gösterilebilir. Bununla birlikte asıl nedenin de bu olduğu söylenemez. Zira ashab bir miktar para toplayıp Hz. Peygamber'e vermiş ve "Daha ne kadar bu hurma dallarının altında namaz kılacağız?" diyerek Mescid'in tezyinini istemiş-

^{*} Mescid-i Nebevî'nin ilk alan ölçülerine dair pek çok farklı görüş olduğu bilinmelidir. Bununla birlikte çalışmanın konusu olmadığı için bu konudaki farklı görüşlere yer verilmemiştir.

lerdir. Ancak bu teklif Hz. Peygamber tarafından kabul görmemiştir (İbn Sa'd, s.240; Beyhakî, h.1405, s.520-521).

Bilindiği üzere Mescid-i Nebevî ilk inşâ edildiğinde üç bölümden oluşmaktaydı. Bunlardan birincisi; namaz kılınan ve Cuma namazlarını da kılmak için genişçe tutulan üstü kapalı bölümdür (suffe/zulle). Suffe kelime anlamı itibarıyla gölgelik demektir. Eş anlamlısı olarak zulle ve sekîfe de kullanılmaktadır (İbn Manzûr; ez-Zemahşerî, 1998, I, s.502). Bu bölümün üstünü örtmek için hurma gövdeleri ve hurma yaprakları kullanılmıştır. Bunun için de mescid inşâ edilen alandan kesilen hurma ağaçlarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kesilen hurma gövdeleri Mescid'in kuzey yönüne sıralanmış (Buharî, H. No:3717) ve üstü de hurma dalları ile örtülmüştür. Üstü kapalı olan bu alan daha sonraları (kıblenin tahvilinden sonra) suffe ismiyle anılmış ve evi, malı, ailesi olmayan muhacirlere tahsis edilmiştir.

İkinci bölüm ise Hz. Peygamber'in eş ve çocukları için tahsis edilmiş iki odadır. Bu iki odada Hz. Peygamber'in eşi Hz. Sevde ile kızları Ümmü Gülsüm ve Fâtıma kalmış, ihtiyaca bağlı olarak bu odaların sayısı sonraları dokuza kadar çıkmıştır (Vatandaş, s.38). Bu arada oluşturulan odalardan birisinin devlet hazinesi olarak (meşrebe) kullanıldığını ifade etmekte yarar vardır (Hamidullah, 1993, s.1056).

Mescid'in müştemilatı içerisinde yer alan son bölüm ise Mescid'in güney istikametine yer alan küçük bir gölgeliktir (suffe). Henüz muhacirlerin sayısının az olması ve kardeşlik anlaşmasının (İbn Sa'd, s.238) hicretin doğduğu barınma sorunlarını belli oranda çözmüş olması nedeniyle bu bölümün büyük tutulmasına ihtiyaç duyulmamıştır (el-Mûkid, 2014).

Mescid'in inşâsı hicri yedinci ayda tamamlanmıştır. Mescid'de namazlar hicri yedinci aydan, kıblenin tahvil edildiği on altıncı/yedinci aya kadar Kudüs istikametine doğru kılınmıştır (İbn Sa'd, s.241-242). Ancak kible istikametinin Kâbe'ye çevrilmesi, aynı vasıflarda ikinci bir suffeye ihtiyaç doğurmuştur. Esasen tarihçiler mescidin inşâsından, kıblenin tahviline kadar geçen uzun süre içerisinde (en az 9 ay) muhacirlerin mescid içinde yerleştikleri mekâna suffe adını verdiklerine dair bir hususa işaret etmemişlerdir. Muhacirlerin yerleştikleri bu mekâna

Suffe adının verilmesi, kıblenin Kudüs'ten Kâbe'ye çevrilmesinden sonra olmuştur (Hamû).

Hz. Peygamber eski suffe'yi yerinde bırakarak güney istikametine namaz kılmak için yeni bir suffe daha oluşturmuştur. Zira muhacirlerin Medine'ye akışının sürmesi (tedeffükü'l-muhâcirîn) muhacirlerin barınma ihtiyacını artık karşılanamaz boyutlara taşımıştır (Ümerî, 1994, I, s.257; Hamû). Bunun için kardeşlik anlaşması (el-Mûkid, s.20) ya da Ensâr'ın evini barkını muhacirlere açması da yeterli olmuyordu. Üstelik Mekke'de ticaretle meşgul olmuş Medine'deki ziraatı bilmeyen hicret ehlinin çalışma seçeneği neredeyse yoktu. Bilmedikleri ziraat yerine iyi bildikleri ticareti yapmak isteseler bile, bu durumda sermaye sorunu baş gösteriyordu. Zira Muhacirler malını mülkünü Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret etmişlerdi (Ümerî, s.257; el-Mûkid, s.44; Vatandaş, s.66).

Buna göre kıblenin değişmesi sadece Hz. Peygamber'in Allah'a yakarılarının karşılık bulması değil (Bakara, 2/144) aynı zamanda Hz. Peygamber'in zihnini meşgul eden muhacirlerin barınma sorununa da yeni ve etkili bir çözüm oluyordu. Böylelikle kıblenin değişmesinden sonra Mescid-i Nebevî, birinde namaz kılınan diğerinde muhacirlerin barındığı iki suffeli bir şekle bürünüyordu (Hamidullah, 1993, s.1056). Ancak İslâm eğitim tarihinde Suffe Okulu/Ashab-ı Suffe olarak zikredilen suffe, namaz kılınan değil, barınma ihtiyacını karşılayamayan muhacirlerin kaldığı ve "risâlet medresesi" (Yazır, 1979, s.940) eğitiminden geçen sahabileri ifade etmektedir.

Suffe, eğitim alanında oluşturduğu modelle tarihteki müstesna yerini almıştır (Köten, 1995, IV, s.391). Ancak suffe yalnızca bir okul olarak değil, aynı zamanda Müslümanların ortaya koyduğu büyük bir dayanışmanın en güzel örneklerinden biri olarak da tarihin kayıtlarına geçmiştir. Suffe hep bir ilham kaynağı olmuştur. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de yaşanan pek çok sorunun çözümünde suffe örneğine başvurulabilmektedir. Fakirlik sorununun çözümünde Suffe'yi bir model olarak sunan modern bir araştırma buna en güzel örneklerden biri olarak gösterilebilir (el-Mûkid).

IV. Mescidin

Fonksiyonları

Mescid, İslâm'da sosyal hayatın yapısını giren "ilk müessese" olmuştur (Atay, 1979). Ve bundan dolayıdır ki mescidler, geçmişte dînî,

ilmî, siyasî, idârî, kazaî, askerî vb. pek çok fonksiyonu bünyesinde cem' etmiştir. Mescidler yalnızca Cuma ve bayram namazlarının kılınması sebebiyle câmi (toplayan) vasfını almazlar. Bize göre mescidler geçmişte ve gerektiğinde günümüzde pek çok fonksiyonu üzerinde cem' etmesinden dolayı da câmi vasfını hak etmektedirler.

Mescidlerin icrâ ettiği fonksiyonların bir kısmı onların aslı fonksiyonu/misyonu olup diğerleri ise zamana, ihtiyaca ve şartlara bağlı olarak gelişmiştir, şekillenmiştir. İslam'ın teşekkül ve kurumsallaşmasıyla birlikte ihtiyaç ve şartlara bağlı olarak gelişen bu fonksiyonlar zamanla önemini yitirmiş ve hatta pek çoğu ortadan kalmıştır. Bununla birlikte günümüzde ve gelecekte ihtiyaç ve şartlara bağlı olarak aynı fonksiyonların tekrar icrâ edilmesi de mümkündür. Çalışmanın bu aşamasında Mescid-i Nebvî'yi esas alarak mescidlerin tarihte icrâ ettiği fonksiyonlara yer verilecektir.

A. Aslı Fonksiyonlar

1. Cemaatle Namaz:

Hiç şüphesiz mescidlerin öncelikli ve temel fonksiyonu bir ibadet mekânı olmasıdır. Zira İslâm'da hayatın gayesi yaratıcıyı bilmek ve O'na kulluk etmektir (Zâriyât, 51/56). İslam'da namaz için belirlenmiş zorunlu bir mekân bulunmamaktadır. Bununla birlikte İslam tarihi içerisinde namaz ibadeti için belli mekânlar tasarlanmış ve farz namazların mescidlerde cemaatle kılınması teşvik edilmiştir (Buharî, H. No: 619). Cemaatle namaz, Hanefilik ve Maliki-lik'te müekked sünnet, Şafilik'te farz-ı kifaye ve Hanbelilik'te ise farz-ı ayn kabul edilmektedir (Zuhaylî, 1994, II, ss.269-270). Cuma ve bayram namazlarının cemaatle kılınması esastır (Cezîrî, 1993, II, ss.491).

2. İ'tikâf:

Mescidin aslı fonksiyonlarından ikincisi i'tikâftır. Sözlükte "*sürekli olarak bir şeyi yapmak, gözünü bir şeyden ayırmamak*" (İbn Manzûr), "*ta'zim maksadıyla bir yere gitmek ve orada bulunmak*" (el-İsfehânî, s.512) ve "*bir şeye kapanmak*" (İbn Rüşd, 2015, I, s.528) anlamlarına gelen i'tikâf, bir fıkıh terimi olarak "*kişinin Allah'a yakınlık maksadıyla kendisini câmiye kapatması*" şeklinde tarif edilmiştir (el-İsfehânî).

İ'tikâf, mescidde bulunmayı gerektiren bir ibadettir (Vânî, s.198). Dört mezhebin tamamı i'tikâf yeri olarak mescidi işaret etmektedir (Cezîrî, 1993, II, s.832). Cezîrî, mescidde bulunmayı i'tikâfın beş şartı arasında saymıştır. Mescidlerden başka bir yerde i'tikâf edilemeyeceği hususunda icmâ vardır (İbn Rüşd, 2015, s.530). Hanefiler i'tikâf yeri olarak "*cemaatle namaz kılınan bir mescit*" derken, Malikîler "*herkese açık olan mescid*" demektedirler. Diğer iki mezhep ise bir kayıt koymaksızın "*mescid*" olması gerektiğini vurgulamaktadırlar (Zuhaylî, 1994, III, ss.217-218).

Hanefilere göre kadının i'tikâf yeri evidir. Bununla birlikte Hanefilikte i'tikâf yerinin mescid olması anlayışı o kadar benimsenmiştir ki kadın evin herhangi bir yerinde değil "*evin mescidi*" olarak kabul edilen yerde i'tikâfa girmelidir (İbn Rüşd, s.530).

B. Tâli Fonksiyonlar

Yukarıda yer verilen namaz ve i'tikâf ibadetleri mescidlerin kuruluş ve varoluş nededir. Bunun dışında kalan tüm fonksiyonlar ise imkânlar, şartlar ve ihtiyaçlarla ilgili hususlar olup zorunluluk ve süreklilik arz etmezler. Hamidullah (2013, s.57) bu durumu şöyle ifade etmektedir: "*Câminin ilk rolü namaz için oluşudur. Bundan başka yapacağımız şeyler ihtiyaçlarımızı bağıdır.*"

İslam'ın hayat anlayışına uygun olarak mescidin Allah'a kulluk görevinin yerine getirilmesinde başta gelen mekânlardan birisi olması tabiidir. Ancak İslam'ın kurumsallaşması sürecinde inşâ olunan "ilk müessese" olması sebebiyle mescid, temel misyonu yanı sıra ilave bazı sorumluluklar da üstlenmiştir. Dolayısıyla Mescid-i Nebvî, Hz. Peygamber döneminde yalnızca namaz kılınan bir ibadethane değil, birçok toplumsal faaliyetin bir arada yürütüldüğü kompleks bir yapıya sahip olmuştur. Mescid, gerektiğinde bir ders ve konferans salonu, nikâh ve mahkeme salonu olmuş, gerektiğinde ise bir hastane, yatakhane ve devlet dairesine dönüşmüştür. Bu itibarla Medine'deki ilk mescidin inşâsını sadece bir ibadethanenin inşâsı olarak düşünmek yeterli olmayacaktır. Zira inşâ edilen bu ilk mescid, bir "bina inşâsından öte, bir toplumun inşâsı" sürecinin önemli bir aşaması olarak önem kazanmaktadır (Vatandaş, s.36).

Çalışmanın bu bölümünde, İslam Devleti'nin teşekkülü ve kurumsallaşması sürecinde mescidin hangi sorumluluklar üstlendiği konusu ele alınacaktır.

1. İdare Merkezi:

Hz. Peygamber'in dünyaya geldiği dönemde, Arabistan'da gerçek anlamda bir devlet yapısıyla karşılaşmamaktadır (Hamidullah, 1993, s.872). Öyle ki Mekke'de ve Arabistan'da daha önceleri bir hükümdar konusu mevzubahis olmamıştır (s.583; Hodgson, 1995, I, s.93). Tek bir yönetim altında hiçbir zaman toplanmamış olan bu geniş toprak parçasını, bir devlet çatısı altında birleştiren ilk kişi Hz. Peygamber olmuştur (Lapidus, 2013, s.71). Böyle bir durumda, Hz. Peygamber'in başkanlığında Medine'de bir İslam devleti kurulduğunda, oturmuş kurumsal bir yapının var olduğunu düşünmek mümkün olmamaktadır. "Yavaş yavaş bir devlet teşkilat ve organizması vücut bulmaya başlamıştır ki bu yapı zamanla yeni şart ve durumlar ile tatbikatta kazanılan tecrübeler sayesinde gelişip tekâmüle uğramıştır." (Hamidullah, s.982).

Devleti ve henüz devlet geleneği olmayan, oturmuş bir düzeni ve kurumsal yapısı bulunmayan böyle bir durumda inşa edilen Peygamber Mescidi hayati bir fonksiyon icrâ etmiş, yalnızca İslam'ın dünyaya açılan bir penceresi olmamış aynı zamanda İslam'ın "ilk müessesesi"si olarak pek çok rol ve sorumluluğu da üstlenmiştir. Buna göre Allah'ın evi olan mescid, İslam devletinin de yönetim merkezi olmuştur. Hz. Peygamber namazı burada kıldırıldığı gibi devleti de buradan yönetmiştir.

Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî'de dine ve devlete dair iş ve işlemleri birlikte yürütmesi, İslâm'da din ve devlet işlerinin birliğinin en güzel yansımalarından biri olarak gösterilebilir. Hz. Peygamber mescidin hemen bitişiğindeki odasından çıkarak gerek dine gerekse idareye dair meseleleri ele almış ve sonuca bağlamıştır. Hz. Peygamber'in mescidle idareyi yakın tutma anlayışı sonraki dönemlerde de sürdürülmüş, hükümet merkezleri câmilerin yanında tesis edilmiştir (Önkal & Bozkurt). Buna göre, özel hükümet binalarının teşekkülünden önce mescidler genel devlet işlerinin yürütüldüğü mekânlar olmuşlardır (Hasan, s.242).

2. Barınma Merkezi:

622 yılında Mekke'den Medine'ye yapılan hicret, müminlere inançlarının gereğini özgürce yaşama imkânı sağlamakla birlikte bir

takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz muhacirlerin barınma sorunudur. Ensâr, akabe görüşmelerinde verdikleri söze uygun olarak (Hasan, I, ss.129-130) Hz. Peygamber ve müminleri en iyi şekilde ağırlamaya gayret etmişlerdir. Ancak bu konudaki sorunların bir çırpıda çözüleceğini düşünmek de mümkün değildir.

Hz. Peygamber, muhacirlerin her türlü ihtiyacıyla meşgul olmak üzere, hicretin ilk aylarında Ensar ile Muhacir arasında büyük bir kardeşlik bağı tesis etti (İbn Sa'd, 1985, I, s.238). Dünyada belki örneği az bulunabilecek bu uygulamayla muhacirlerin iâşe ve ibâte ihtiyaçlarının en aza indirilmesi hedeflenmiştir. Ancak bu durum tüm muhacirlerin barınma sorunlarını ortadan kaldırmamıştır. Böyle bir ortamda Mescid-i Nebevî'nin inşası, Hz. Peygamber'in ve muhacirlerin barınma sorunlarını en aza indirme noktasında önemli bir fonksiyon icrâ etmiştir. Zorunlu bir göçle bir anda evinden barkından uzakta evsiz barsız kalan muhacirlerin en önemli barınağı ve sığınağı mescid olmuştur. Zira Medine'ye hicret edenler tanıdığı varsa onun yanında kalıyordu, tanıdığı olmayanlar ise Suffe'ye sığınıyordu (Ebû Nuaym, s. 339). Özellikle, hicretin 16. ayında kiblenin değişmesiyle birlikte, daha önce namaz kılınan üstü kapalı bölüm (suffe) artık evi olmayan muhacirlerin suffesi/evi haline gelmiştir (Vatandaş, s.65).

Suffe yalnızca muhacirler gibi uzun süreli konuklarını ağırlamamıştır. Aynı zamanda, özellikle Mekke'nin fethinden sonra küçük ya da büyük gruplar halinde Hz. Peygamber'le görüşmeye gelen heyetlerin de barınağı/misafirhanesi olmuştur (er-Rîmî, 2007, s.12; Hamidullah, 1993, ss.769 ve 934; Vatandaş, s.463). Bir defasında Suffe'de Temim kabilesine mensup 80 kişinin barınma ihtiyacının karşılandığı kaynaklarda yer almaktadır (Hamidullah, s.769).

3. Eğitim Merkezi:

i. Suffe: Fırsat Eğitimi

İslâm'ın ilk öğretmeni olan Hz. Peygamber, İslâm'ı öğretmek için her fırsatı değerlendiriyordu. Bunun için gece ya da gündüz, ferdî ya da toplu, kadın ya da erkek, yetişkin ya da çocuk fark etmiyordu. Bununla birlikte eğitim/öğretimin yapılabilmesi için uygun ortamların hazırlanması da tabii bir durumdur. Mekke'deki şartlar, İslâm davetinin belli gizlilik şartlarında bir evde yapılmasını icbâr ederken (Mahcem,

2011) Medine'deki özgür ortam, eğitim faaliyetlerinin açıktan bir mescid ortamında yapılmasına imkân veriyordu.

"Barınma" konusunda ifade edildiği üzere muhacirler, Mescid-i Nebevî'de barınma ihtiyaçlarını karşılarken diğer yandan inandıkları dinin esaslarını da öğrenme imkânı elde ediyorlardı. Mescidin öğrenme ortamı, kıblenin tahviliyle birlikte daha iyi bir hal almıştır. Bilindiği üzere, namaz kılınan üstü kapalı alan (zulle/suffe) kıblenin değişimiyle birlikte fonksiyonunu yitirmiştir. Hz. Peygamber eski gölgeliği yeni kible istikametine taşımak yerine, yeni bir gölgelik daha inşâ etme yoluna gitmiştir. Bu yeni durum, mescidde yaşayan muhacirlere üstü kapalı geniş bir barınma ortamı sağlıyordu ki burası daha sonraları İslâm'ın ilk okulu/medresesi (Câdu'l-Hakk, s.12; Vânlî, s.9), enstitüsü (Ali, 1978, s.95; Vânlî, s.212), üniversitesi (Hamidullah, s.768), öğretmen okulu (Yılmaz, 2013, s.36) gibi isimlerle anılacak ya da mescidle birlikte eğitim yapıldığı için "câmi-okul"(Muhammed Hamidullah, s.768; Nasr, 1989, s.17), barınma imkânıyla beraber bir eğitim ortamı sunduğu için "yurt"(Hamidullah, s.769) ve burada yetişenlerin çeşitli kabilelere Kur'an-ı Kerim ta'limi için gönderilmesi sebebiyle de "Dâru'l-Kurrâ"(ez-Zebîdî, 1993, s.46) adıyla bir eğitim yuvasına dönüşecekti.

ii. Suffe'nin Öğretmenleri ve Dersler

Yukarıda işaret edildiği üzere, Mescid-i Nebevî hem ibadet hem de ilim merkeziydi. Hz. Peygamber bir "câmi-okul" olan bu merkezde bizzat kendisi ders veriyor, aynı zamanda burada ders vermek için öğretmenler görevlendiriyordu. Abdullah b. Mes'ûd, Ubey b. Ka'b, Ubâde b. Sâmit, Mus'ab b. Umeyr, Ebân b. Saîd ve EbûUbeyde b. Cerrâh, Ebû'd-Derdâ bunlardan bazılarıdır (ez-Zebîdî, 1993, s.47; Kazıcı & Ayhan, 2010). Ubâde b. Sâmit Kur'an-ı Kerim ve okuma-yazma öğretirken Abdullah b. Sa'd el-As Hz. Peygamber tarafından "hikmet öğretmeni" olarak görev yapıyordu (Hamidullah, ss.768, 830).

Öğretmenlerin ders vermesi, Hz. Peygamberin Mescid'in dışında bulunduğu zamanlarda söz konusu oluyordu. Ayrıca sahabiler yine Hz. Peygamberin bulunmadığı zamanlarda Mescid'de kendi aralarında çeşitli konuları

müzâkere ediyorlardı (Ebû Dâvud, H. No:1455). Suffe'de kalanlar esas itibarıyla Kur'an-ı Kerim öğrenimi ile meşgul oluyorlardı (Hamidullah, 1993, s.170).

iii. Suffe'de Kalanların Sayısı

Üzerinde ittifak edilemeyen hususlardan birisidir Ashâb-ı Suffe'nin sayısı. Bu konuda çok farklı rakamlarla karşılaşılmaktadır. Bunda hiç şüphesiz Suffe'de kalanların sayısının şartlara bağlı olarak sürekli değişiyor olmasının etkisi büyüktür. Zira aile kurmak, savaşta şehid olmak, imkân ve ev sahibi olmak gibi nedenlerle Suffe'de kalanların sayısı sürekli değişmiştir (Ebû Nuaym, 1986, s.340; el-Mûkid).

İbn Hacer (1987, XI, s.293) Ebû Hureyre hadisinden hareketle (Buharî, H. No:431) Suffe'de kalanların sayısının en az yetmiş olduğunu ifade etmektedir. Ancak sayının bununla sınırlı olmadığını ve bunun o andaki bir durumla ilgili olduğunu belirtmektedir (s.292). Ebû Nuaym *Hilye'sinde* (1996, I-II) Suffe'de kalanların 115 tanesini saymaktadır. *Hilye* sahibi eserinde, İbn Arabî ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin ashâb-ı suffe arasında saymadığı isimlere de yer verdiğini belirtmektedir (II, s.26).

Ashâb-ı Suffe konusunda Hamû tarafından yapılmış titiz bir çalışmada Suffe'de kalanların doksan dokuzu hakkında bilgi verilmektedir. Aynı çalışmada Suffe'den olduğu söylenip ancak araştırmacıya göre Suffe'den olmayan isimler de zikredilmektedir. er-Rîmî (2007) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise 80'i hakkında bilgi verilmektedir. Bununla birlikte Suffe'de kalanların sayısının zaman zaman yukarıda zikredilen rakamların oldukça üzerine çıktığı ve bunun dört yüze kadar ulaştığı kaynaklarda zikredilmektedir (Sühreverdî, akt. İbn Hacer, s.293; ez-Zemahşerî, I, s.502; er-Râzî, 1981, VII, s.85; İbn Teymiye, 1995, s.41; Yazır, s.940; Hamidullah, 1993, s.769).

iv. Belli Günlerde Eğitim, Münavebeli Eğitim, Kadınlara Eğitim

"Bir öğretmen olarak gönderildim." diyen Hz. Peygamber, İslâm'ın mesajlarını muhataplarına en etkili bir şekilde iletmek istemesi tabii bir durumdur. Ancak hayatın akışı içerisinde her sahabinin her derste hazır bulunması da mümkün olamıyordu. Bundan dolayı Hz. Peygamber verilen eğitim hizmetinden isteyen herkesin

istifade edebilmesi için mesciddeki derslerini belli gün ve saatlerde verme yoluna gitmiştir (Güner, 1995, IV,s.185).

Her ne kadar dersler belli zamanlarda verilse bile Medine'nin dağınık yerleşimi ve kabileler arasındaki bazen kilometreleri bulan mesafeler (Hamidullah, 1984, s.33) bazı sahabileri "münavebeli" eğitime yöneltmiştir (Buhârî, H. No:89).

H. Peygamber yalnızca erkeklerin değil, aynı zamanda kadın sahabilerin de eğitimleriyle yakından ilgilenmiştir. Onların mescidden uzak tutulmasına karşı çıkmış ve "Allah'ın hanım kullarını mescidlerden men etmeyiniz." (Ebû Dâvud, H. No:565) demiştir. Bu anlayışın bir sonucu olarak kadınlar mescide gelerek H. Peygamber'i dinleme imkânı elde etmiş ve çekimksizin her konuda sorular yöneltmişlerdir (Hızır, s.85). "Ey Allah'ın Resulü, erkeklerden bize meydan kalmıyor; bizim için bir gün tahsis et." (Buhârî, H. No:101) isteği üzerine de H. Peygamber kadınlara belli bir gün tahsis etmiş ve onların eğitimiyle ilgilenmiştir.

v. Suffe'nin İhtiyaçlarının Karşlanması

H. Peygamber, "Edyâfu'l-İslâm-İslam'ın misafirleri" (Buhârî, H. No:6087) olarak gördüğü Suffe ehlinin ihtiyaçlarıyla bizzat kendisi ilgilenmiş, öyle ki bazen en sevdiklerinin ihtiyaçlarını bile suffice ehlinin ihtiyaçları karşısında ikinci plana itmiştir (Ahmed b. Hanbel, H. No:582; Buhârî, H. No:3502). Bununla beraber tüm Suffe'nin ihtiyaçlarını kendi başına karşılaması da mümkün değildir. Bu sebeple suffice ehlinin akşamları birer ikişer misafir edilmesini talep etmiş, ekonomik durumları iyi olan ashâbın sadakalarını suffice topluluğuna vermelerini tavsiye etmiştir (İbn Sa'd, s.255; Ebû Nuaym, s.338).⁴ H. Peygamber'in çağrısına uyarak Suffe'nin misafir edilmesinde öne geçen sahabilerin olduğu görülmektedir. Sa'd b. Ubade'nin evinde ehl-i suffeden 80 kişiyi ağırladığı rivayetlerde yer almaktadır (Ebû Nuaym, s.341).

Muhammed b. Mesleme'nin önerisiyle Suffe ehlinin yiyecek ihtiyacına yeni bir çözüm daha üretiliyordu. Öneriye göre hurma ağaçları olan Ensar, Mescid'de iki direk arasına gerilen ipe hurma dalları asacak, Suffe ehli de yemek ihtiyacını buradan karşılayacaktı. H. Peygamber bu öneriyi uygun bulmuş ve uygulanmasını

istemıştır (Hamû). H. Peygamber'in uygun bulup başlattığı bu uygulama, bir geleneğe dönüşerek yüz yıl kadar böyle devam etmiştir (Vatandaş, s.67). Osmanlı'da da bir gelenek olarak karşımıza çıkan ve günümüzde de örneklerine az da olsa rastladığımız "askıda" uygulamasının, Muhammed b. Mesleme'nin önerisiyle Mescid-i Nebevî'de başlayan "hurma asma" uygulamasından mı başladığı sorusunu akla getirmektedir.

vi. Suffe'nin Sonu

Medine'ye hicretin zorunlu bir sonucu olarak doğan Suffe, bunu gerektiren şartlar ve zorunluluklar ortadan kalkınca nihayete ermiştir. Esasen suffenin ne zaman nihayete erdiğine dair kaynaklar kesin bir tarih vermemektedir. Ancak şu kadarını söylemek mümkündür. Eğer mescidde yaşamak şartların gerektirdiği bir durum ise buna zorlayan şartların ortadan kalkmasıyla Suffe'nin dağıldığını düşünmek güç olmayacaktır.

Suikast girişimleri sonrası Ben-i Nadir'in Medine'yi terk etmek zorunda kalması Müslümanlar için ciddi bir rahatlama sebebi olmuştur. H. Peygamber elde edilen yüklüce ganimeti Ensâr'ın da rızasını alarak muhacirlere dağıtmış, böylelikle onların da "mal, bağ, bahçe" sahibi olmalarını istemiştir (Vatandaş, s.194). Bu durum hiç şüphesiz genel olarak muhacirleri, özellikle de ehl-i suffice'yi ekonomik anlamda rahatlatan bir durum olmuştur.

Müslümanları rahatlatan bir diğer etken ise Hayber'in fethi olmuştur. Bu fetih Müslümanların ekonomik gidişatları için bir dönüm noktası kabul edilebilir. Bu fetihle birlikte muhacirlerin ekonomik sorunlarının büyük oranda çözüldüğü söylenebilir. Hayber'in fethiyle beraber Müslüman kitlenin ekseriyeti zengin değilse bile, yoksul da değildi (Vatandaş, s.388). Bütün bunlar muhacirlerin belli bir zenginlik seviyesine ulaşarak Suffe'de kalmalarını zorlayan durumları yavaş yavaş ortadan kaldırmıştır.

Suffe'yi nihayete erdiren bir diğer etken olarak da Mekke'nin fethi gösterilebilir. Zira bu fetihle hicret sona ermiştir. Dolayısıyla Müslümanların Medine'ye hicret zorunluluğu da ortadan kalkmıştır. Oysaki Mekke'nin fethedildiği hicri 8. yıla kadar Müslümanların Mekke'ye hicreti zorunlu idi (Hamidullah, 1992, s.185).

Her ne kadar kaynaklarda Suffe'nin nihayetine dair kesin bir tarih verilmese de İbn Sa'd'ın *Tabakât'*ında (s.255) ehl-i suffice'den bah-

⁴Ashâb-ı suffenin geçim kaynakları hakkında geniş bilgi için bkz. El-Mûkid, ss. 53-66.

sederken “*ala ahdî rasûlillah*” (Resûlullah döneminde) ta’birini kullandığı görülmektedir. Bununla müellifin Suffe’yi Hz. Peygamber dönemiyle sınırlı gördüğü anlaşılabilir. Yine İbn Sa’d’ın “*Allah zenginlik verinceye kadar*” (s.255) ta’biriyle de ehl-i suffe’nin imkân elde edince Suffe’yi terk ettiği şeklinde bir yorum yapılabilir. Suffe üzerine yapılan bazı araştırmalarda Suffe’nin Râşid halifeler dönemiyle birlikte sona erdiğine dair görüşler yer almaktadır (Hamû; el-Mûkid, s.45).

Telbîsu İblîs sahibi (İbnü’l-Cevzî, 2001, s.146) Suffe’nin başlangıcı ve nihayetini veciz bir şekilde şöyle ifade etmektedir: “*Bu topluluk zarureten mescidde ikamet etti, zarureten sadakayla karınlarını doyurdu. Allah Müslümanlara fetih kapısını araladığı zaman, bu duruma ihtiyaçları kalmadı ve ayrıldılar.*”

V. Mescid-İlim Birlikteliğinin Nasslar Çerçevesinde İncelenmesi

İbnü’l-Cevzî’nin söylediği gibi zarureten doğan Suffe, zaruret zâil olunca sona ermiştir. Bu diğer fonksiyonlar için de böyle olmuştur. Hamidullah da (2013, ss.57-58) benzer bir vurgu yaparak şöyle söylemektedir: “*Câminin aslî fonksiyonu, ibadet mekânı olmasıdır. Bundan başkası ihtiyaçlara bağlıdır.*” Yani “*Her şey ihtiyaçlara göredir.*”

H. Peygamber ashabına ve ümmetine “*Her dâim heyetleri mescidde karşılayın, esirleri mescidde tutun, kazaî hükümleri mescidde verin, hasta ve yaralıların şifasını mescidde arayın.*” dememiştir ancak mescid ve ilim birlikteliğini mütemediyen vurgulamış, bunu da bir miras olarak ümmetine bırakmıştır.

Çalışmanın bu noktasında nasslar çerçevesinde mescid-ilim birlikteliği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A. Hadis-i Şerifler: Mescid-ilim birlikteliğini görebileceğimiz pek çok hadisle karşılaşmaktayız. Bunlardan bir tanesi ve belki de Hz. Peygamber’in hayal ettiği mescid tablosunu ortaya koymada en önemlisi şöyledir: Hz. Peygamber bir gün mescide girer ve içeride iki grup insanla karşılaşır. Bunlardan birisi namaz kılıyor, dua ediyor; diğeri ise ilim öğreniyor ve öğretiyor. Hz. Peygamber bu manzara karşısında memnuniyetini ifade ederek şöyle söylüyor:

“*İkisi de hayır üzeredir.*” Ancak Hz. Peygamber sözünü burada bitirmiyor ve “*Ben bir öğretmen olarak gönderildim.*” diyerek ilimle meşgul olan gruba katılıyor (İbn Mâce, H. No:229). Kanaatimizce, yalnızca bu hadis bile, Hz. Peygamberin istediği ve hayal ettiği mescid tablosunu ortaya koymak için kâfi derecede bir delildir. Ancak Hz. Peygamber’in mescidlerde ilim vurgusu bununla da sınırlı değildir.

H. Peygamber, mescide yalnızca ibadet için değil aynı zamanda ilim ve irfân için de gidilmesini teşvik etmektedir. Öyle ki ilim öğrenmek ya da öğretmek için mescide gidenleri bir rivayette göre cihâd edenlerle denk tutmuş (İbn Mâce, H. No:227), başka bir rivayette ise tam bir hac sevabına nâil olacaklarını müjdelemiştir (Taberânî, H. No:7473).

Son olarak Hz. Peygamber, “*Kuran okumak ve onu müzakere etmek üzere mescidlerde toplanan insanların üzerine sekînet incecini ve onları Allah’ın rahmetinin kuşatacağını*” (Müslim, H. No:2699) bildirmiş ve “*mescide gidip Allah’ın kitabından iki ayet okumanın ya da öğrenmenin develerden daha hayırlı olduğunu*” (Müslim, H. No:803) ikaz etmiştir.

B. “Mescidlerin İmarı” Ayeti: Yukarıda zikredilen hadislerin ilim ve mescid birlikteliğini vurgulamak için yeterli olduğu söylenebilir. Ancak bu konuda Kur’an-ı Kerim’den de deliller getirilebilir. Bu çerçevede Tevbe sure-si’nin 18. ayeti değerlendirmeye alınacaktır. Bilindiği üzere bu ayette “*mescidlerin i’marı*” konusu ele alınmaktadır. Ayet meâlî şöyledir: “*Allah’ın mescitlerini, ancak Allah’a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.*” (Altuntaş&Şahin, 2011, ss.205-206). Meâl yazarları, ayette geçen i’mar kelimesinin, mescidlerin hem maddî hem de ma’nevî devamlılığını sağlamak anlamına geldiğini not düşmüşlerdir.

Ancak mescidlerin imarının çift yönlü ele alınışı çok eskilere gider. Râgib el-İsfehânî (s.519) bir Kur’an-ı Kerim kavramı olarak “*imar*”a iki yönlü anlam yüklemiş ve bunun hem binanın muhafazası hem de ziyaret edilerek ma’mur edilmesi şeklinde anlaşılabilirliğini ifade etmiştir. Râzî de (1981, XVI, s.8) bu anlayışa katılarak şunları söylemektedir: “*Mescidlerin*

imarı iki türlüdür: Bu ya mescidde bulunma ve sıklıkla gidip gelme ile ya da mescidlerin bina edilmesi ile olur.”

Mescidlerin imarı konusunda yalnızca fiziken bir inşâ değil, ma'nevî bir imar görevi ve bunun yollarından biri olarak da câmi dersleri Keşşâf sahibinin yorumlarında yer almaktadır. O'na göre imar, mescidlerin “bakım onarımı, temizliği ve aydınlatılması” gibi maddi unsurları kapsadığı gibi, “ibadet ve zikir için mescidlere gitme alışkanlığı” da mescidlerin imarı kapsamındadır. Zemahşerî (1998, III, s.21) mescidlerde ders yapılmasını “zikir” kapsamı içerisinde değerlendirmektedir.

Beyzâvî (III, s.75) ve Ebu's-suûd (IV, s.51) ayette belirtilen “kemâlât-ı ilmiyye ve amelîyye”yi üzerinde toplayanlar, mescidleri imar edenlerdir demişlerdir. Yine onlar Zemahşerî'nin zikir kavramı içerisinde yer verdiği “câmi dersleri”ni “ibadet ve zikir” dışında ayrı bir unsur olarak ele almış ve “dersu'l-ilm” (III, s.75) ve “dirâsetü'l-ulûm” (IV, s.51) gibi kavramlarla açıkça ifade etmişlerdir.

Elmalılı Hamdi Yazır da (ss. 2479-2480) mescidin imarını iki yönlü olarak ele almış ve şunları söylemiştir: “Mescidin imarı iki mânâyâ gelir. Birisi umranı maddîsidir ki binası, ta'mirâtı, nezafeti, mefruşatı, tenviratı ve bunların idamesine müteallik cihâttır. Birisi de umran-ı ma'nevîsidir ki içinde Allah için ibadet, zikir, tedris-i ulûm gibi tâat ve fezâilin idâmesi ile kaim olur.”

Kur'an Yolu Tefsiri (Karaman v.d., 2007, II, s.740) ise ayette geçen imar kelimesinin her iki manayı da muhtemil olduğunu, ancak burada ma'nevî imarın daha öne çıktığını ifade etmektedir: “Âyet her iki mânâyâ açık olmakla beraber, mescidlere gereken ilgiyi gösterme, Resûlullah'ın uygulamaları ışığında câminin fonksiyonlarını belirleyip bunları canlı tutma, özellikle Allah'a kulluk ve İslâm kardeşliğinin pekiştirilmesi amacıyla dönük faaliyetlerle mescidleri ihya etme anlamı daha güçlü bulunmuştur.”

Aslında ortada bir karışıklık bulunmamaktadır. Mescidlerin madden imarı, onların ma'nen imarı içindir. İslam'da mescidler onların ma'nevî imarı için inşâ edilir. Aksi bir durum mescidleri süsleme yarışına girilmiş, sınırlı bir amaca hizmet eden ruhsuz ve âtil yapılara dönüşürecektir. Belki de günümüzde yaşadığımız durum/sorun budur.

Yukarıda yer verilen hadisler ve ele alınan “mescidlerin imarı” ayeti ışığında söylenebilir

ki İslam'da mescidler yalnızca namaz kılınan yerler olarak tasarlanmamıştır. Mescidler Allah'ın isminin anıldığı ve yüceltildiği, ilim ve ibadet birlikteliğinin önemsendiği, Allah'ın evi olması hasebiyle de kapısının her dâim herkese açık olduğu birer ibadet ve ilim müesseseleridir.

Kurumsallaşmanın tabii bir sonucu olarak öğretimin formal hale gelmesiyle birlikte câmilerin bitişğinde tedris için binaların yapıldığı görülse de gerek mimarî gerekse fikrî irtibat bakımından câmi ve medrese asla birbirinden kopmamıştır (Nasr, 1989, s.17). Caminin bir eğitim yeri olarak değerlendirilmesi günümüze kadar devam edegelen bir uygulamadır (Bouamrane, 1988). Bununla birlikte bugün mescidlerin misyon, fonksiyon ve rollerine dair çok sayıda yazı yazılıyorsa, (el-Sedlân, el-Gâmidî; el-Hamîdî; el-Karnî; el-Mâlikî; Vecâc, 1994) bu durum ya mescidlerin üstlendiği rol ve fonksiyonları yeterince icrâ edemediği ya da bu rollerin günümüzde oldukça dar kalıplara sokulduğu şeklinde yorumlanabilir (Bağdad, 1984).

VI. Sonuç ve Öneri

İslam Eğitim Tarihi'nden bahsedildiğinde ya da İslam'da eğitim-öğretim uygulamalarına dair örnek ve model sunmak gerektiğinde çoğu kez önce Medine'ye sonra Mescid-i Nebvî'ye ve oradan da “ehl-i suffe”ye atf yapıldığı görülür. Çünkü hür bir ortamda kurumsallaşma yolunda İslam toplumunun eğitimi adına ve bunun da sonraki nesillere miras olarak bırakılmasında yukarıdaki sıralamamın özel ve önemli bir yeri vardır.

İlk vahiyle birlikte Allah'ın tüm insanlık için uygulamaya koyduğu hayat ve eğitim programı başlamış, bu programın ilk tâlibi ve muallimi Hz. Peygamber olmuştur. Mescidde oluşan Kur'an ve ilim halkalarından, halka halka büyüyen büyük bir medeniyet inşâ olmuştur.

İslam'ın ilk müessesesi olma özelliğine sahip olan mescid, sadece bir ibadet mahalli olarak kalmamış pek çok fonksiyonu da üzerinde taşıyan bir misyon üstlenmiştir. Hiç şüphesiz mescidlerin öncelikli görevi, Allah'a kulluğun en bariz tezahürlerinden biri olan namazın ve itikâfın icrâ edilmesidir. Bunlar mescidin aslî fonksiyonlarıdır. Bununla birlikte teşekkül sürecinde Mescid-i Nebvî ve ilk dönem mescidleri aslî fonksiyonları yanında bir takım tâlî rolleri de üzerlerine almışlardır. Bu roller ve görevler zamanın, şartların ve ihtiyaçların getirdiği ve gerektirdiği bir durum olarak değerlendirilmeli-

dir.

Muhacirlerin barınma sorunundan doğmuş ve imkânsızlıklardan adeta bir fırsata dönüşmüş olan Suffe de, buna zorlayan şartlar ortadan kalkınca nihayete ermiştir. Bununla birlikte yukarıda ele alınan naslar çerçevesinde bir değerlendirme yapmak gerekirse, yatılı bir okul olarak Suffe'nin sona ermesinin mescidlerin eğitim fonksiyonunu ortadan kaldırmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Zira Hz. Peygamber'in mescid ve ilim birlikteliğini temin için fiilî örnekliği yanında güçlü kavli teşvikleri de bulunmaktadır. Mescidin eğitim dışındaki tüm tâlî fonksiyonları, şartların ve ihtiyaçların ona yüklediği geçici misyonlardır. İlim ise mescidin ayrılmaz ve koparılamaz dâimî bir unsurudur.

İbn Abbas mescidleri gökteki yıldızlara benzetmektedir. Nasıl ki yıldızlar yer ehlini aydınlatıyorsa O'na göre, mescidler de gök ehlini aydınlatmaktadır (Akt. Râzî, XXIV, s.3). Mescidlerin ışıldayan birer yıldız olması, belki de namazın nûru ve itikâfın cilâsı yanında ilmin ziyâsıyla mümkündür.

Mescid her zaman bir okul olmuştur. Namaz bir ders, hutbe bir derstir ve bu dersin verildiği yer mescidlerdir. "Mescidden başka ilim, ibadet ve çocukların ilim ve terbiyeleriyle tam bir riayetin birleştiği/gerçekleştiği başkaca bir kurum yoktur." (Ebu'n-nasr, Osman & el-Havlî, 2015). Evet, günümüzde eğitim için özel mekânlar vardır -ve olmalıdır- ancak buralarda genelde bilgi ağırlıklı bir eğitim verilmektedir. Mescidler bilginin ruhla mecedildiği, gönüllere sağlam hislerin ekildiği, teorinin pratiğe evrildiği mekânlardır. Öyleyse dinî bilgiyi yalnızca okullarda vermek yeterli olmayacaktır. Bu bilginin mescid çatısı altında ma'nevî bir ruhla uygulanmasına büyük bir lüzum vardır.

Makaleden elde edilen veriler ışığında söylenebilir ki ülkemizin sahip olduğu insan kaynakları ve mescidlerin sunduğu fiziki imkânlar ilmî bir faydaya dönüştürülmelidir. Ülkemizin ve ümmetin yetiştirdiği değerli âlimler, bilim insanları ve din görevlileri mescidlerin ulvî çatısı altında müminlerle bir araya gelmeli, mescid ve ilim birlikteliği sürdürülmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdül-ganiyy, M. İ. (1996). Târîhü'l-mescidi'nebeviyi's-şerîf. (1. Baskı). el-Medinetü'l-münevvere.
- Ali, S. İ. (1978). Meâhidü'l-ta'lîmî'l-islâmî. Kahire: Daru's-sekâfe.
- Altuntaş, H., & Şahin, M. (2011). Kur'an-ı Kerim Meâli. (12.baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Atay, H. (1979). İslam'da Öğretim. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 23(1), 1-29.
- Bağdad, A. (1984). İhyâu risâleti'l-mescid. Da'vetû'l-hakk,(Sayı: 238), Erişim tarihi: 12/01/2015, <http://habous.gov.ma/daouat-alhaq/item/6226>.
- Beyhakî, A. b. H. (h.1405). Delâilü'n-nübüvve. (Tah: Kal'acî,A., 1. Baskı). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Câdu'l-Hakk, A.C. (h. 1416). el-Mescidu inşâen ve risâleten ve târihiyyen. Mısır: Mecelletü'l-Ezher.
- Cezîrî, A. (1993). Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Çelebî, A. (1998). İslam'da Eğitim ve Öğretim Tarihi.(Çev. Yardım, A., 3. Baskı). İstanbul: Damla Yay.
- Ebu'n-nasr, M., Osman, M. A., & el-Havlî, A. A. (2015). ed-Devru't-terbevî ve'l-ictimâî li'l-mescid. Erişim tarihi: 20/11/2015, http://www.musanadah.com/index.php?action=show_d&id=37.
- el-Âmirî, Y. E. (2009).Behcetü'l-mehâfil ve bugyetü'l-emâsil fî telhîsî's-siyer ve'l-mu'cizât ve's-şemâil.(1. Baskı). Cidde:Dâru'l-minhâc.
- el-Askalânî, İ.H. (1987). Fethu'l-bârî. (tah: Muhibbiddin el-Hatîm).Kahire: er-Reyyân li't-türâs.
- el-Atîbî, S. R. S. (2015, 20 Kasım). Devru'l-mescid fi'l-tebsîri bicerâimi tekniyeti'l-ma'lûmât ve'l-haddu minhâ. Erişim tarihi: 20/11/2015, <http://faculty.ksu.edu.sa>.
- el-Belâzürî, (Tarihsiz). Fütûhu'l-buldân.(Tah: et-Tabbâ'). Beyrut: Müessesetü'l-meârif.
- el-Fârûkî, İ. R., & el-Fârûkî, L. L. (1999). İslâm Kültür Atlası.(Çev. Kibaroğlu, Z.,

- Kibaroglu, M. O.). İstanbul: İnkilâb Yayınları.
- el-Gâmidî, A. H. (2015, 20 Kasım). el-Lü'lüü ve'l-ascad fi tef'ili devri'l-mescid. Erişim tarihi: 20/11/2015, <https://saaid.net/Doat/hajs/4.htm>.
- el-Haddâd, M. H. İ. (1999). İmâretü'l-mescidi'n-nebeviyyi's-şerîf. (1.baskı), Riyad.
- el-Hamîdî, A. A. (2015, 21 Kasım). İmâretü'l-mesâcidi'l-ma'neviyye ve fazlihâ. Erişim tarihi: 21/11/2015, <http://shamela.ws/browse.php/book-31287/page-4>.
- el-İsfehânî, E. N. (1996). Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ. Beyrut: Dâru'l-fikr.
- el-İsfehânî, R. (1986). el-Müfredât fi garîbî'l-kur'an. İstanbul: Kahraman Yayınları
- el-Karnî, Â. (2015, 15 Aralık). Mekânetü'l-mescid fi'l-islâm. Erişim tarihi: 15/12/2015 <http://audio.islamweb.net>.
- el-Mâlikî, R. b. A. (2015, 23 Aralık). Efkârü'd-da'viyye li ihyâi'l-mesâcid. Erişim tarihi: 23/12/2015, <http://majles.alukah.net/t147014>.
- el-Mûkid, M. b. S. b. M. â. (2014). Vesâilü muâlecetü'l-fakri fi'l-ahdi'n-nebevî (ehlü's-suffeti enmûzecen). Erişim tarihi: 22/11/2015, http://www.alukah.net/researches/files/rsrch_552/faqr.pdf.
- er-Râzî, F. (1981). Mefâtihu'l-gayb. Beyrût: Dâru'l-fikr.
- er-Rîmî, C. F. M. (2007). Ehlü's-suffe. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü Vâdi'n-nîl Külliyyetü'l-ülûmî'l-islâmiyyeti ve'l-arabiyyeti.
- eş-Şâfiî, M. b. İ. (2001). el-Umm. (Abdulmuttalib, R. F., 1. Baskı). Mısır: Dâru'l-vefâ.
- es-Sedlân, S. G. (2015, 21 Mayıs). el-Eserü't-terbevî li'l-mescid. Erişim tarihi: 21/05/2015, <http://shamela.baharsound.ir/44996/1/10>.
- ez-Zebîdî, Z. (1993). Sahih-i Buhari muhtasarı Tecrid-i sarîh tercemesi ve şerhi. (Çev. Miras, K., 8. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ez-Zehebî, M. A. (2001). Siyeru a'lâmi'n-nubelâ. Müessesetü'r-risâle. (24 cilt).
- ez-Zemahşerî, M. Ö. (1998). el-Keşşâf. (1. Baskı). Riyad: Obekan.
- ez-Zerkeşî, B. (1996). İ'lâmü's-sâcid bi ahkâmi'l-mesâcid. (4. baskı). el-Mescidü'l-a'lâ.
- Gözütok, Ş. (2014). Resulullah Döneminde Eğitim ve Öğretim. İstanbul: Nesil.
- Güner, A. (1995). Asr-ı Saadet'te Câmiler/Mescitler ve Fonksiyonları. Akyüz, V. (Ed.). Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam (C. 4, ss. 155-223). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Hamidullah, M. (1984). İslam Hukuku Etüdleri. (Çev. S. Tuğ vd.) İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Hamidullah, M. (1992). Resûlullah Muhammed. (Çev. S. Tuğ). İstanbul: İrfan Yayınları.
- Hamidullah, M. (1993). İslam Peygamberi. (Çev. S. Tuğ, 5. baskı). İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Hamidullah, M. (2013). İslam Müesseselerine Giriş. (Çev. İ. S. Sırma). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Hasan, İ. H. (1991). İslam Tarihi. İstanbul: Kayhan Yayınları.
- Hızır, E. (h. 1431). el-Hivâru fi's-sîreti'n-nebeviyye. Erişim tarihi: 10/02/2016, <http://mercyprophet.org/mul/ar/node/2950>.
- Hodgson, M.G.S. (1995). İslam'ın Serüveni. (Çev. A. Demirhan, 3 cilt). İstanbul: İz Yayıncılık.
- İbn Manzûr, C. (2003). Lisânü'l-arab. Dâru Sâdir.
- İbn Rüşd, M. (2015). Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid. (Çev. A. Meylani). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- İbn Sa'd, M. (1985). et-Tabakâtü'l-kübrâ. Beyrut: Dâru Sâdir.
- İbn Teymiyye, T. (1995). Mecmûu'l-fetâva, Mücemma Melik Fehd.
- İbnü'l-cevzi, E. F. (2001). Telbisü İblîs. Beyrût, et-tab'atü'l-ülâ: Dâru'l-fikr li't-tibâa ve'n-neşr.
- Karaman, H., Çağrı, M., Dönmez, İ. K., & Gümüş, S. (2007). Kur'an Yolu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2015). İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Kazıcı, Z., & Ayhan, H. (2010). Talim ve Terbiye. İslam Ansiklopedisi, (C. 39, ss. 515-523). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Kindî, M. Y. (1908). Kitâbü'l-vülât ve kitâbü'l-kudât. R. Guest (Ed.). Beyrut: Matbaatü'l-âbâ'l-yesûiyyîn.
- Komisyon. (1992). Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. Çağ Yayınları.
- Köten, A. (1995). Asr-ı Saadet'te Suffa Ashabı. V. Akyüz (Ed.), Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam, (C. 4, ss. 381-416). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Lapidus, I. M. (2013). İslam Toplamları Tarihi. (Çev. Y. Aktay, C.1, 5. Baskı). İstanbul: Yayınları.
- Mahcem, K. K. (2011). Dâru'l-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm evvelu müessesetin da'viyyetin fi târihi'l-islâm. Mecelletü Câmîati'l-Enbâr li'l-ulûmi'l-İslâmiyyeti, 3(12), 472-505.
- Mahmûd, A. A. (1976). el-Mescidu ve eseruhu fi'l-müctemei'l-islâmî. Dâru'l-meârif.
- Hamû, M. M. es-Suffetü târihuhâ ashâbühâ. Mecelletü merkezi buhûsi ve dirâsâti'l-medîneti'l-münevvereti, (S. 29).
- Nasr, S. H. (1989). İslam ve İlim. (Çev. İ. Kutluer). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Neccâr, M. b. M. Ahbâru medîneti'r-resûl. S. M. Cemâl(Ed.). Mekke: Mektebetü's-sekâfe.
- Önkal, A., & Bozkurt, N. (1993). Câmî. İslam Ansiklopedisi (C. 7, ss. 46-56). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Receb, O. e.-F. e.-S. (1979). el-Medînetü'l-münevvere. Cidde: Daru's-şurûk.
- Sarıçam, İ. (2014). Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Et-Taberî, M.C. (2001). Câmîu'l-beyân an te'vîli âyi'l-kur'ân. Tah: et-Türkî, A.A. Hicr: Kahire.
- Umerî, E. Z. (1994). es-Sîretü'n-nebeviyyetü'l-sahîhatü. Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem.
- Ünal, İ. H. (1995). Es'ad b. Zürâre. İslam Ansiklopedisi (C. 11, ss. 352). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Vânî, H. (h. 1414). el-Mescidü fi'l-islâm. Amman: el-Mektebetü'l-İslâmiyyetü.
- Vatandaş, C. (2012). Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Daveti. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Vecâc, e.-H. (1994). Risaletü'l-mescid fi'l-islâm. Da'vetü'l-hakk, Sayı: 304. Erişim tarihi: 05/04/2015, <http://habous.gov.ma/daouat-alhaq/item/7781>.
- Yazır, E. H. (1979). Hak Dini Kur'an Dili. Eser Neşriyat.
- Yılmaz, H. (2013). Câmilerin Eğitim Fonksiyonu. İstanbul: DEM Yayınları.
- Zuhaylî, V. (1994). İslam Fıkıh Ansiklopedisi. İstanbul: Risale/Zaman.

